

BƏDİİ ÜSLUBDA ƏVƏZLİKLƏRİN FUNKSIONAL-POETİK FƏALLIĞI

Pəri PAŞAYEVA,
pedaqogika üzrə fəlsəfə doktoru, dosent,
Məhərrəm HÜSEYNOV,
filologiya üzrə elmlər doktoru, dosent

Canlı danışıq dilində olduğu kimi, əvəzlilik bədii üslubda da öz işlənmə təziyivə və bədii çəvkiyyəsinə görə seçilən nitq hissələrindədir. Poeziya dilində müxtəlif funksional işlənmə məqamları ilə yanaşı rəngarəng poetik-üslubi vəzifələr yerinə yetirən əvəzliliklər söz sənətkarlarının estetik zövqünə uyğunlaşaraq analitik-bədii düşüncə konstruksiyalarının fəallığına tokan verir.

Digər dil elementləri kimi, əvəzliliklərin də şeir mətnlərində durğunluq vəziyyəti yoxdur. Buradakı hər bir əvəzlilik hərəkətdə olan dil işarəsidir. Şeiriyətin məğzinin açılmasında, dilin daxili poetik potensialının üzə çıxmasında əvəzliyin bütün mənə növləri xüsusi fəallıq göstərir, şeirin canlı ifadə formasına çevrilir. Poeziya dilinin canı və qanı hesab olunan obrazlılığın yaranmasında, misraların estetik keyfiyyətlərlə dolğunlaşmasında, sözün obrazca çevrilməsində hiss olunacaq dərəcədə mühtüm rol oynayır. Əvəzliliklərin nitq şəraitindəki mənə çəvkiyyəli onların poetik enerjisi və daxili dinamikanı fəallığıdır, onları poeziya dilində estetik kateqoriya səviyyəsinə kəsb etmə funksiyası ilə təmin edir. Əvəzliliklərin digər nitq hissələri və ifadə üsulları ilə üzvi daxili əlaqəsi adi təsvirciliyi aradan qaldırır, daha çox ümumiləşdirmə keyfiyyəti ilə seçilir, bununla da söz sənətkarının oxucuya obrazlı təsvir vasitəsilə təsir göstərmə səyi ön plana keçir. Mətnə əvəzliliklərin uğurlu müdaxiləsi lirik tonları intensivləş-

dirir, həyata fəal şair müdaxiləsi əvəzliyin bilavasitə yardımı ilə gerçəkləşir, söz mühtümünə əvəzliliklərin dərin rüşə atmasından bədii boyaların qatılığı yaranır. Cabir Novruzun "Vətən" adlı əsərində aşağıdakı fraqmenta diqqət yetirək:

*Mənim üçün cahən səndən başlayır,
Məslək, qeyrət, vicdan səndən
başlayır.*

*Sevgi, nifrət, güman səndən başlayır,
Sənin kimi bir ölməyən kasım var.*

*Qədim dilim – Allahımdır o mənim,
Bə günündür, sabahımdır o mənim,
Həm nəğməm, həm salıhımdır o mənim,*

Onda saysız, cavahir var, qızıl var (5, 18)

Obrazların emosional çalarlarını duymaq, poetik obrazın səciyyəsinə dərinədən nüfuz etmək, poetik fikrin mahiyyəti üzərində düşünmək və onu ümumiləşdirmək cəhdləri əvəzlilik vasitəsi ilə daha da intensiv xarakter alır. İfadə vasitələrinin "təşkil ediciliyinin, bir araya gətirilməsinin" (12, 112) əsasında əvəzliliklərə dayanarkən onların şeir dilində bədii material kimi istifadəsinə münbit şərait yaranır. Bu, əvəzliyə bədii aktualıq və intensivlik verir, onları bədii məzmunca siqletli edir. R.R. Zə, H. Arif, C. Novruz, M. Aslan və b. kimi qüdrətli sənətkarların şeir dilindəki əvəzliliklərin poetikləşdirilməsində deyim forması bütöv sistem təşkil edir, onların yaradıcılığında əvəzliyin semantik yükünün zənginləşməsinə ön mühüm sənətkar-

lıq prinsipləri diqqətlə izlənilir. Poetik ifadə tərzinin zənginliyi və təbiiyyəti isə nəticə etibarilə şeir dilini emosional təhkiyə imkanları ilə təmin edir. Bu nitq hissəsi öz gözlük yaratma imkanlarını daha çox şeir sətirlərində tapır, sözün yeni bədii çalarlarla işlənmə hüddüdləri genişlənir. Məqamında bədii mətnə daxil olanda əvəzliyin poetikləşdirmə siqletli xüsusi estetik sanbal qazanır. Belə məqamlarda "hər bir sözün rəngini görmək, ətrini duymaq" (4, 220) şansı reallaşır, ritmik misra qəbllərində əvəzliyin bədii-üslubi çalarları əks olunur:

Babam ömrü boyu cənnət gözdi,

O cənnət sənsən!

Atam öləndək səadət gözdi,

Səadət sənsən!

Oğlum gözəllərdən məhəbbət gözdi,

Məhəbbət sənsən!

Mən də bir zamanlar həqiqət gözədim,

İndi dərk etdim ki, həqiqət sənsən!

Həyatın ən böyük neməti ana!

Bütün insanlığın şöhrəti ana! (3, 14)

Mətnə daha çəvik şəkildə uyğun əvəzliliklərin emosionalaşdırmaq cəhdinin notması kimi təqdirəlayiq üslubi hadisədir. Məntiqi vurğu ilə müşayiət olunan bu sözlər şeirin həm məzmunca, həm də formaca güclənməsinə stimül verir, monumental mətn quruluşunda əsas vasitəçi olur. Bədii təhkiyədə əvəzliliklər bədii düşüncənin təbii cizgilərinə aşkarlayır, real poetik kommunikasiyaya şərait yaradır. Canlı ünsüyyət ünsürləri olaraq əvəzliliklərin şeirdə struktur-semantik tutumunun artması, üslubi əhatə dairəsinin genişlənməsi şair profesionallığının kamillik əlaməti kimi meydana çıxır.

Əvəzliliklərin poetikləşmə xisləti onların bədii enerjisini, təsir və sirayət qüdrətini kəskinləşdirir. Əvəzliyin məntiqi vurğu ilə diqqət mərkəzinə gətirilməsi çox

vaxt şeirin taleyini həll edən və sənətkarlığın ilkin komponentinə çevrilən estetik hadisə olur. Əvəzliyin təkrarlanması özündə məntiqi və poetik təfəkkürü qovuşdurur. Əvəzliyin üslubi fəallığı nəticəsində bütöv mətnin poetik mükəmməlliyinə nail olunur. Məntiqi vurğu ictimai-mənəvi aktualıq kəsb edən geniş poetik mühit formalaşdırma bilir, "sənətkarın fərdi yaradıcılıq üslubunun özünəməxsus cəhətlərini əks etdirir" (10, 227). Onun bilavasitə təsiri ilə ana dilimizin ahəngi, istisi və nəfəsi hər cür qondarmaçılığın dəf edir, misralarda milli danışıq dilinin koloritini gücləndirir:

Bunu mən deyirəm,

Mən deyirəm mən!

Ancaq bu gölərdi onun əlindən (9, 124)

Azərbaycan – sonsuz ümmən, onun

Sahil qayası – mən!

Qranit, sal qayası – mən! (8, 13)

Məntiqi vurğu altında şəxs

əvəzliyin bu cür düzümü ilə poetik

nizəm qaydasıdır ki, bunun sayəsində

fikrin bədii məzmunca, obrazlı təəssürat

hiss olunacaq dərəcədə zənginləşir. Nitq

atmosferi şəxs əvəzliyin üslubi təbiiyyəti

aydınlaşdırma rolunu oynayır. Bu o

deməkdir ki, başqa formada həmin məz-

mun təsviri oluna bilməz. Əks təqdirdə

o, tamamilə başqa poetik mühdərcənin

ifadəsidir. Əvəzliliklərin bədii mətnə daxil

edilməsindəki həssaslıq, sözü duymaq və

mənalandırmaq səriştəsi şeirdə dəqiq

ideya-estetik məyarlara qiymətləndirilir.

Üslubi zərurət eyni əvəzliyin təkrar-

lanmasını tələb edir: Şeir və dil qanun-

larının uyğunluğu da bundan nəşət edir.

Əvəzliliklərs leksik-grammatik məna

baxımından müxtəlif olduğu kimi, bədii

nitqdə işlənmə potensialı və üsulları da

rəngarəngdir. Belə ki, bəzən bütöv mətn və

ya ona müəyyən parçası bir əvəzliliyin təkrarı əsasnda qurulursa, digər hallarda şeirin ardıcıl gələn misralarının hər biri eyni sintaktik mövqədə dayanan əvəzliliyin ahəngində köklənmiş olur. Uğurlu alınrsa, bu, formalizmdən uzaq səciiyyə daşıyır, üslubi effektdə, poetik deyim tərzinə xidmət göstərərindən məziyyətli bədii dil faktı kimi qəbul olunur. Cabir Novruz "Batan buruğun xatirasına" adlı şeirində misra sonundakı "o" əvəzliliyinin fəallığı göstərir ki, əvəzliliyin epiforik şəkildə poetik ünsiyyət vasitəsinə çevrilməsi ilk növbədə onun da lirik "mən"-in mənəvi dünyasının, ürək çirpintilərinin emosional göstəricisi ola bilmək qüdrəti ilə bağlıdır:

*Ən uca buruqdu göy dənizdə o,
Gah qopdu fırtına, qaldı darda o,
Ancaq nə yuxıldı, nə də basıldı,
Boy atdı sularla vuruşlarda o,
Dəlil dalğalara ömrü yazıldı.
... Uzaq sahillərə nur paylandı o,
Azan gəmiləri harayladı o. (5, 43)*

Şeirdən göründüyü kimi, əvəzliliyin aparıcı üslubi mövqeyini müəyyənləşdirən amil çox vaxt ümumi poetik quruluşun sabitliyi üzərində barqərar olur. Bədii obrazın dolğun və sistemləşdirilmiş ifadəsində bu dəyişməzlik, yaxud da ümumi quruluşdan konara çıxma hallarının cüziyyəli belə bir müddəni doğruldu ki, potensial obrazlılıq həm də misraların kompozisiya üslubundan, simmetrik söz düzümündən yaranır. Mətnin linqvistik tərkib və tərtibində üslubi məna istiqamət əsas tutulur və tərənnümlü obyektini poetik detallarla qələmə vermək, canlandırmaq cəhdlərinə cavab verir.

Təkrarlanan məntiqi vurğulu əvəzliliklərin yaratdığı ahəngin təsiri altında, habelə ayrı-ayrı üslubi laylara aid dil vahidləri ilə daxilli təmas şəraitində formalaşan obrazlı təəssürat şeirin estetik lyaqətini təşkil edir.

Əvəzliliyin bu cür fəallığı çox mühüm, təsiri ritmmedolika vasitəsinə çevrilir, poetik ovaqatı tündləşdirilmə tələbinə uyğun gələn yaradıcılıq aktu ola bilər.

Bir məsələyə diqqət yetirmək yerinə düşər ki, "o" şəxs əvəzliliyi qafiyələnmə prosesində olduqca passivdir və o misraların sonunda nadir hallarda işlənir. Bununla belə ayrı-ayrı üslubi məqamlarda, xüsusilə ritm quruluşunda misilsiz müəssisə malik olub şeirin intonasıya dinamikasını gücləndirir. Bunu biz Cabir Novruzun üslubunda daha çox müşahidə edirik. Qafiyələrdən sonra işlənməsi və bütün misraların sonunda gəlməsi onun üslubi sınımasını müəyyənləşdirir. Aydın görünür ki, qafiyələrdən sonra işlənen "o" şəxs əvəzliliyinin səslənmə effekti və ondan yaradıcı bəhrələnmə melodik kamilliyə nail olmağın rəhnidir.

*Əsrdə, həftədə, ayda, gündə o!
Aslanın dünyaya gəlişində o!
Tülküünün dünyadan gedişində o!
Bütün hörmətləri xəlbirləyər o!
Bütün şöhrətləri xəlbirləyər o!
Bütün qiymətləri xəlbirləyər o!
Bütün nifrətləri xəlbirləyər o! (6, 68)*

Poeziya əvəzliliyin bütün potensial imkanlarını nümayiş etdirir. Tamamla təbii nitq hadisəsi kimi, şeir mətnində əvəzliliklər də üslubi neytrallıqdan məhrum olur və daha çox poetik məramna xidmət edir. Bədii təfakkürün çevikliyindən irəli gələn maneəretmə qabiliyyəti əvəzliliyin funksionalıq sahəsinin genişləndirir və onu dilin estetik göstəricisi səviyyəsinə çatdırır. Fikrin ifadə elastikliyi mətnin linqvistik təşkilində əvəzliliyin də bədii məna mükəmməlliyinə yol açır. Sözlün obraz yaratma potensialı bədii məna və mətləbin ifadə sərrastlığı üçün müxtəlif istiqamətlərdə dinamik aktualıq qazanır. İfadəlilik potensialının aşkarlanması əvəzliliyin təkrarlanaraq bədii

mətləblə bağlılığından irəli gəlir. Əvəzliliyin bilavasitə iştirakı ilə ifadə tərzinin mükəmməlliyi mövzunun, bədii məzmunun tələbləri ilə bağlıdır. Başlıca yaradıcılıq uğuru kimi əvəzliliyin bədii motivləşdirilmə əməliyyatının mükəmməlliyi şeirin yetkinlik əlaməti kimi qəbul edilir. O da tamamilə təbii bir haldır ki, "obrazın bədii ifadəliliyi sözlərin hansısa indiyəcən görünməmiş birliyinə deyil, konkret kontekstdə uğurlu motivləşmə istiqamətindən asılıdır" (13, 37). M. Aslanın aşağıdakı şeir fraqmentlərində olduğu kimi:

*Bizin bizi bitirən də,
Bizin bizi itirən də,
Bizi biza yətirən də,
Bir möcüzə ... "Nə deyəsən?!" (2,*

89).

*Yara dərin, dağ təhərsiz...
Biz olmadıq nə təhər biz
Biz bizi olsaq Ana Təbriz
Əsarətdə olardımı? (2, 214).*

"Biz" əvəzliliyi təkrarlanıqca quru səslənmə ilə yox, emosional işarələrlə bütövləşir. Əsas fikir şeir niqəti təşkil edən kəlmələrdən ibarət olsa da, "biz" əvəzliliyin yaratdığı məqsədə müvafiq ahəng bədii mətləbə bilavasitə bağlı olan ekspressivliyin yaranmasında həlledici rol oynayır.

Şeir parçalarının poetik pafosunun, bədii məntiqini açıb "biz" əvəzliliyinin yeni çalarlarını kəşf etmək meyli misraların həzin, bəzən də sərt musiqi axarından güc qüvvət alır. Nitq ahənginin axarı və sürət, nitqin dalğalı, ahəngli tonda ifadəsi üçün "biz" əvəzliliyinin təkrarlanması müstəsna əhəmiyyət kəsb edir. Təkrara maruz qalmış əvəzlik deyim mütənasıblılıq, məzmunu uyğun tələffüz biçimlərinin yaradılmasında iştirakçı olur. Əvəzliliyin təkrarı şeir satırlarında eyni bölgü və ölçünlü yaranmasına şərait yaradır, misralar eyni və ya

yaxın qəbilələrdə meydana çıxır. Əvəzlilik ayrılıqda bədillikdən uzaq olsa da, mütənasib təkrarlanma hesabına mətnə xüsusi çəkisini artırır, şeirə xoş ahəng gətirir, bədii təsir dolay yollarla – təkrarın yaratdığı intonasıya zənginlikləri ilə meydana çıxır:

*Mən deyirəm:
Bu dünyanın ilk rəhbəri inam olub.
Mən deyirəm:
Bu dünyanın ən birinci rəncbəri inam olub.*

*Mən deyirəm:
Hər vicdanın ilk meyarı, ilk ölçüsü inam olub.*

*Mən deyirəm:
Bu dünyanın ən birinci əkinçisi inam olub.*

*Mən deyirəm:
Bu dünyanın ən birinci duz-çörəyi inam olub.*

*Mən deyirəm:
Bu dünyanın ilk gözəli, ilk mələyi inam olub.*

*Mən deyirəm:
Bu dünyanın ən birinci sərkərdəsi inam olub.*

*Mən deyirəm:
Bu dünyanın ilk silahı, ilk gülləsi inam olub.*

*Mən deyirəm:
Bu dünyanın ilk paytaxtı inam olub.*

*Mən deyirəm:
Bu dünyanın ən birinci kosmonavtı inam olub (6, 133).*

Əvəzliliyin anaforik təkrarının əsasnda həm məntiqi, həm də psixoloji funksiya dayanır. Əvəzliliyin öz yerinə, öz işlənmə çalarına diqqət emosional və ekspressiv mütənasıbların ifadəsinə xidmət edir. Təkrar vasitəsilə müəllif əvəzliliyin bütün mənalınlıq səfərbərliyi alır və şeiriyyət bədii təkrarın öz daxili keyfiyyətlərindən doğur. Çünki "şeir dedikdə düzgün növbə-

ləşmə, eyni dil elementlərinin təkrarı başa düşülür" (1, 45). Mətni melodiklik baxımından zənginləşdirən əvəzlilik təkrarları da intonasivyanın müəhərrik komponentlərini üzə çıxarır. Əvəzliyin simmetrik təkrarı intensiv üslubi vasitə kimi şeirin ahəngində xüsusi canlanma əmələ gətirir.

Əvəzliyin poetik təkrarları elə bədii mühit yarada bilir ki, orada üslubi cəhətdən neytral sözlər, hətta köməkçi nitq hissələri belə poetikləşir, ritmik parçaların formalaşmasında yaxından iştirak edir. Poetik düşüncəni poeziya dilinə məxsus ritmik dil materialları ilə faktlaşdırır. Təkrarın tənzimləyici funksiyası intonasivyanın strukturu da müsbət təsirini göstərir.

Bədi mətnlər üzərində müşahidələrə əsasən demək olar ki, əvəzlilik sintaktik konstruksiyaların paralelliyində daha fəal iştirak edirlər. Şeir arxitektonikasının olduqca mühüm tərkib hissəsi olan sintaktik təkrarın tərkibində əvəzliliklər üslubi fiqurlar doğurur, qafiyə melodiyası, poetik intonasivya ilə qovuşanda yüksək bədii keyfiyyətə malik şeir nümunəsinə çevrilir. Şeir misallarında müvazi şəkilə də işlənən əvəzlilik ciddi üslubi mahiyyət daşıyır və bu üslubi əməliyyat müxtəlif linqvistik vahidlərin poetik monarlarının birliyindəndən qidalanan obraza deyim fəndi kimi meydana çıxır. Məsələn:

*Bu təzə bənövşə, o təzə divar,
Bu təzə qurğudur, o təzə bənddir.
Bu təzə dirəkdir, o təzə tağdır,
Bu təzə zavoddur, o təzə kənddir (1,*

196).

*Çox sözüm var ürəyimcə deyildir,
Hələ dərin, hələ incə deyildir.
Nə şeirim var, fəqət hamı özümün,
Hər tamamı, natamamı özümün,
Yaxşısı da, yamanı da özümün,
Gözəli də, nöqsanı da özümün,
Güclüsü də, zəif də özümün,*

Kobudu da, zərifi də özümün (6, 55).
Məntiqi vurğu qəbul etməklə sintaktik paralellizmlərin tərtibində fəal rol oynayan əvəzliliklərin iştirakı ilə canlanan təsvirdə tələffüz, intonasivya axarı, hərəkət olduqca davamlıdır. Bu tempi ancaq təkrarlar təmin edir. Obrazdan-obraza, təsvirdən-təsvirə keçid üçün ən əlverişli deyim forması sintaktik konstruksiyaların təkrarı üzərində qərarlaşır. Məhz buna görə də söz sonatkarları bir obrazdan yeni obraza keçid üçün əvəzliyin də təkrarlandığı yeni birləşmələrə, biçimlərə və ifadə qəliblərinə üz tutur. Bu üsulun təbii fikirlərin əvəzlənməsi baş verdiyi kimi, təsvir-tərənnüm obyektinə də geniş vüsət alır. Təkrarlanan formalar dəyişdikcə, əvəzlilik öz sintaktik mövqeyində qalır və beləliklə, intonasivya çaları da yeni poetik ovqata istiqamətlənir. Əvəzliyin bütün sintaktik konstruksiyalarda ifadə şablonluğu yaratsa da, söz birləşmələrinin quruluşu eyniliyi zahirən dəbdəbəli olduğu kimi, daxilon də məzmunlu olur, bədii fikrin genişliyinə, poetik düşüncə dərinliyinə ifadəsinə rovac verir.

Əvəzliliklərdən faydalanma orijinallığı və onun şeir sənət prinsiplərinə uyğunluğu sairin qarşısına qoyduğu estetik vəzifələri, yaradıcılıq tələblərini ödəyir. Şair misalları dilimizin daxili qanunlarına, ruhuna uyğun səsləndirir. İntonasivya tərəvəti düşüncə yeniliyindən doğur, hiss olmur ki, sintaktik struktur etibarilə eynilik təşkil edən tərkiblərin paralelliyi şeirin üslubunda və deyim tərzində poetik tərəvət əlamətlərini sıxlaşdırır. Əvəzliyin mərhələli təkrarı onların bədii mahiyyət kəsb etməsinə mane olmur, əksinə, poetik mündaricənin maksimum aydınlığına xidmət edir:

*A çəmən, naxışın həmən naxışdır,
A bulud, axışın həmən axışdır.
A şimşək, çaxışın həmən çaxışdır.*

Bələ yaradınız, bələ varsınız (1, 128).

*Soyumağı öz yerində,
Odlanmağı öz yerində,
Bozarmağı öz yerində,
Utanmağı öz yerində,
Kobudluğu öz yerində,
Zərifliyi öz yerində,
Cəsarəti öz yerində,
Zəifliyi öz yerində (6, 129)*
Sən – yadigar, sən – müasir , sən – vətəndaş
Bakılısan, Xəzərəsin, Qız qalası (7, 31).

Paralel sintaktik konstruksiyalardakı əvəzliliklərin yaratdığı lirik intonasivya daha sirayətədiçi olduğundan söz sonatkarları melodiyasını, vurğunu, tembrini, tonu və s. öz bədii məqsədlərinə yönəldir. Tələffüzdə çəvikliyin meydana çıxmasına etibarlı zəmin hazırlayan sintaktik müvazilik ritməmələdikəmi yeni üslubi çalarla zənginləşdirir.

Vahid poetik hiss və ahənglə rabitələnmə eyni quruluşlu sintaktik paralellərdə əvəzliliklərsilsilə təkrarla müəyyən estetik funksiyalı detallara çevrilir. Lirik təəssüratın aləminin zənginləşdirmək işində əvəzliyin bütün növləri şeir poetikasına ən məzmunlu ünsürləri ola bilər. Bu sahədə mövcud olan böyük poeziya ənənələrini novatorluqla əlaqələndirmək yolu ilə həqiqi mənada şeirin emosional lirik

təhkiyəsinə dinamik əhvali-ruhiyyəni daha qabarıq cisgilərlə canlandırmaq olur. Onların simmetrik düzümü üslubi cəhətdən neytrallaqdan çıxıb poetik mədəniyyətin yüksəlməsinə xidmət edən bədii vasitələr sistemində özünə əsaslı yer tutur.

ƏDƏBİYYAT

1. Arif Hüseyn. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə, I c. Bakı, Yazıçı, 1985.
2. Aslan Məmməd. Bilməçədir bildiyimiz bu dünya. Bakı, Yazıçı, 1990.
3. Azəröglü Balaş. Sənəm Səvalan dağdır. Bakı, Yazıçı, 1984.
4. Hacıyev T.İ. Azərbaycan ədəbi dili tarixi. Bakı, Maarif, 1987.
5. Novruz Cabir. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. I c. Bakı, Yazıçı, 1982.
6. Novruz Cabir. Seçilmiş əsərləri. 2 cildə. II c. Bakı, Yazıçı, 1983.
7. Qəbil Təmizlik. Bakı, Yazıçı, 1983.
8. Rza Xəlil. Hara gedir bu dünya. Bakı, Yazıçı, 1983.
9. Vəhəbzadə B. Axı dünya fırlanır. Bakı, Yazıçı, 1987.
10. Ефтьмов А.И. О языке художественных произведений. Москва, Учпедгиз, 1954.
11. Лотман Ю.М. Анализ поэтического текста. Структура стиха. Москва. Искусство, 1972.
12. Маймин Е.А. Стихи метр/Русская литература. Москва, 1964, №3, с.108-118.
13. Шмелев Д.Н. Слова и образ. Москва. Наука. 1964.